

8.2 Соціально-педагогічна робота з особами, які перебувають на обліку в органах пробації України

Станом на 2022 рік криміногенна ситуація в Україні характеризується тенденцією до зменшення кількості зареєстрованих кримінальних порушень і злочинів. Так, впродовж цього року зареєстровано понад 43 тисяч кримінальних правопорушень. Рівень злочинності знизився приблизно на 25%. розпочато майже 500 кримінальних проваджень за колабораціонізм. 76 осіб вже отримали повідомлення про підозру. Зафіксовано понад 7700 майнових злочинів, з яких понад 7300 — крадіжки. Майже 1900 осіб встановлені, їм повідомлено про підозру. Зареєстровано понад 9 тисяч автопригод, в яких загинуло 373 особи. Кількість дорожньо-транспортних правопорушень зменшилося майже у 4 рази [457, с. 2]. Але, рівень латентної злочинності в Україні, на думку багатьох юристів, у 3-4 рази більше за офіційну статистику.

За даними Генеральної прокуратури України, в 2021 році обліковано 299160 кримінальних правопорушень. Серед 33351 виявлених осіб, які вчинили злочини, 21,2% раніше ставали на злочинний шлях, із яких кожний другий мав незняту або непогашену судимість, 6,4% вчинили злочин у групі, 6,6% знаходились у стані алкогольного сп'яніння; 9,5% — жінки, 1,9% — неповнолітні. Питома вага працездатних осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, які на момент учинення злочину не працювали і не навчалися, становила 71,6%, безробітних — 7,6% [459].

Така ситуація є загрозою не тільки для кожного громадянина держави, але й для суспільства загалом, що негативно впливає на внутрішню безпеку країни. Швидкий темп сучасного життя, а також різноманітні непередбачувані ситуації у світі, без сумніву, мають свій вплив і диктують умови не лише для розвитку науки та техніки, а й для законодавства, що зачіпає всі сфери суспільного життя, в тому числі і Державну Установу «Центр пробації» Міністерства Юстиції України. Варто зазначити, що розвиток України як демократичної, соціальної та правової держави дедалі більше залежить від утвердження людяності, гуманності в стосунках між різними членами суспільства. Соціум став приділяти

більшу увагу дотриманню прав людини, зокрема в уповноважених органах (філіях) Державної установи «Центр пробації» (далі – центр пробації), а також зацікавленість у поверненні до правослукхняної поведінки людей, які вчинили кримінальне порушення та були притягнуті до кримінального покарання, що не пов'язане з позбавленням волі.

Державна установа «Центр пробації», є відносно молодою системою виконання покарань, тому багато питань, які стосуються впровадження пробації в Україні, викликають дискусії у науковому колі. Одним із таких залишається виявлення причин рецидивної злочинності та вдосконалення оцінки ризиків повторного вчинення кримінального порушення засудженими, які знаходяться на обліку в уповноважених органах філіях Державної установи «Центр пробації». Це обумовлено специфікою діяльності центрів пробації.

За визначенням юридичної енциклопедії, пробація (лат. probation – проба, випробування) – це вид покарання у Великобританії, США, яке полягає в накладенні певних обмежень на здійснення засудженим своїх прав і свобод, встановленні спеціального нагляду за його поведінкою [460, с. 14].

Це переважно юридичний термін, який з'явився майже 200 років тому та визначає кримінально-правовий інститут англосаксонського права, що був різновидом умовного засудження або звільнення. Варто зазначити, що сам термін «пробація» в перекладі з англійської – «випробування» або «умовне звільнення (від покарання)», а в перекладі з латині – «випробувати» або «віддавати під нагляд» [461, с. 20].

Звертаючись до історії розвитку пробації, зазначене поняття вперше було формально закріплене у законодавстві штату Массачусетс (США). Так, Закон від 23 червня 1869 року запровадив спеціальну посаду «агента», який повідомлявся про будь-яке переслідування, порушення проти особи, яка не досягла 16-річного віку. Відповідно до Закону від 26 квітня 1878 року, подібна система стала поширюватися і на дорослих, а також з'явився інститут посадових осіб, які виконували вирок про направлення на випробування – офіцери пробації [461, с. 43-44].

Закон 1887 року «Про пробацію злочинців, що вчинили злочин вперше» (Probation of First Offenders Act) вводить у Сполученому Королівстві інститут пробації. Згідно з положеннями цього закону, підставами для її застосування є вчинення злочину вперше, а також його невелика небезпека (максимально можливий термін тюремного ув'язнення не повинен перевищувати два роки). Лише за наявності цих умов, суд мав право не призначати покарання та звільняти обвинуваченого під заставу або поручительство [462, с. 45].

У 1907 році було прийнято спеціальний Закон «Про пробацію злочинців» (Probation of offenders act), який більш чітко регламентував підстави застосування пробації. Зокрема, приймаючи рішення про її призначення, суд повинен був враховувати не тільки тяжкість злочину, а й індивідуально-психологічні особливості особистості підсудного: вік, стан здоров'я, інтелектуальний і емоційний розвиток, життєвий досвід, що передуює правопорушенню [462, с. 45].

У Великій Британії пробація неформально з'явилась у 1876 році, коли товариство тверезості англіканської церкви отримало невелику суму пожертвувальних від волонтера Фредеріка Райнера з метою створення фонду для призначення місіонерів, які допомагали правопорушникам у пошуку роботи [463, с. 257].

Англійський вчений С. Лісон ще у 1914 році визначив пробацію як систему, що надає злочинцям можливість змінитися, соціалізуватися. Вона застосовується до тих, для кого вчинення кримінального правопорушення не є звичним, а їх раніше добрий характер чи інші обставини дають розумну надію на виправлення [464].

Н. Хутірська визначає пробацію як складний соціально-правовий інститут, який є, з одного боку, мірою покарання, що полягає в передачі особи, яка визнана судом винною у вчиненні злочину, без застосування до неї тюремного ув'язнення, під нагляд спеціальній службі на певний термін і на умовах, що встановлюються судом, порушення яких тягне за собою призначення покарання у вигляді позбавлення волі. З іншого боку, пробація є системою виконання даного кримінального покарання, що включає комплекс сил і засобів, спрямованих на досягнення мети – ресоціалізації засуджених [465, с. 12].

Привертає увагу наукова стаття О. Беци, який пропонує розглядати пробацію як випробування умовним засудженням і відстрочкою від виконання вироку, а також зазначає, що під пробацією потрібно розуміти умовне виконання призначеного покарання або умовне призначення покарання із поміщенням засудженого на певний термін під індивідуальний нагляд посадової особи (офіцера пробації, агента, помічника тощо), який здійснює контроль за поведінкою піднаглядного, виконанням ним певних обов'язків і умов пробації, забезпечує проведення виправного курсу [466, с. 29-62].

І. Богатирьов визначає пробацію як сучасну модель роботи з особами, які вчинили злочин і, яким за вироком суду призначене покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Також він при цьому додає, що погляд на пробацію повинен мати два ключових і принципових моменти: по-перше, пробація – це різновид кримінальної відповідальності за вчинений злочин, а по-друге, пробація є службою, що створюється для виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі; контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарань із випробуванням, умовно-достроково звільненими, надання їм порад і допомоги [467, с. 25]. Таким чином, пробація спрямована на вивчення особи правопорушника, складання його соціально-психологічної характеристики та пропозицій до суду щодо обрання раціонального виду покарання.

Д. Ягунов, вважаючи, що термін «пробація» може застосовуватися у кількох значеннях, запропонував наступну класифікацію його вживання: як концепція соціальної роботи з правопорушниками й іншими соціально вразливими групами; як ієрархічна організаційна структура; як орган державної влади (служба); як умовне невинесення вироку або як умовне звільнення від покарання з випробуванням; як специфічний процес виконання альтернативних покарань; стан, у якому перебуває злочинець упродовж певного терміну: злочинець (probationer) перебуває «на пробації», тобто під пробаційним наглядом (on probation, under probation supervision); як з'єднувальна ланка між кримінальним процесом, виконанням покарань і соціальною роботою [468, с. 148].

В юридичній науковій літературі також часто можемо зустрічати думку, що пробація є своєрідним видом покарання. Зокрема, В. Дрьомін вважає, що засудження до пробації має бути самостійним видом покарання, зміст якого полягає тільки у дотриманні вимог суду про належну поведінку, виконанні зазначеної програми виховання та невчинення нових злочинів. Також він додає, що пробація може поєднуватися з виконанням суспільно корисних робіт і припускає здійснення за засудженими профілактичного нагляду органами, що виконують покарання [469, с. 136].

І. Яковець вбачає у пробації саме вид звільнення від відбування покарання та зазначає, що пробація має на меті випробування особи, яка вчинила злочин, що замінює можливе відбування покарання в установі виконання покарань, а також допомогу цій особі в її влаштуванні в суспільстві [470].

Відомий голландський дослідник Антон ван Кальмтоут пропонує розглядати пробацію в широкому значенні. Зокрема, він наголошує, що вона охоплює методи покарання із соціально-педагогічною основою, а також характеризується наданням допомоги засудженим особам. Дослідник вважає, що таке поєднання допомоги та нагляду надає злочинцю шанс пристосовуватися до соціального середовища без ризику щодо порушення кримінальних і соціальних норм знову [471, с. 3].

У сучасних умовах у західних країнах служба пробації залишається надзвичайно важливою виправною агенцією, центром системи кримінальної юстиції. Міжнародними організаціями прийнято значна кількість резолюцій, рекомендацій і правил, які так чи інакше пов'язані із розвитком у країнах Ради Європи та країнах учасниках ООН інституту пробації у кримінальному судочинстві. Звідси, навіть ті країни, які не мали системи пробації за останні десятиріччя почали активно її у себе впроваджувати (Румунія, Болгарія, Молдова, Чехія, Словаччина та інші).

Доволі широке визначення пробації демонструє нам спеціальний закон Чехії, який під пробацією визначає процес організації та здійснення нагляду за обвинуваченими й засудженими правопорушниками [472, с.114].

Відповідно до закону Республіки Молдова «Про пробацію», пробація – це психосоціальна оцінка та контроль осіб, які перебувають у конфлікті із законом, їх

ресоціалізація, а також адаптація осіб, звільнених із місця позбавлення волі, з метою запобігання вчиненню нових злочинів [473].

Кримінальний кодекс Франції містить поняття соціальної судової пробації, яка передбачає застосування до засудженого заходів нагляду та допомоги з метою запобігання повторному вчиненню кримінальних правопорушень.

Закон Республіки Латвія «Про Державну службу пробації» визначає пробацію як систему заходів щодо виконання кримінального покарання та примусової міри виховного характеру, а також корекції соціальної поведінки, з метою запобігання повторному злочину [474].

На сьогодні питання внутрішньої структури служби пробації у кожній країні розв'язується по-різному з огляду на національні традиції, уявлення й економічні можливості. У деяких штатах США служба пробації, служба умовно-дострокового звільнення та тюремне відомство з'єднані в єдину систему, а служба пробації включена до окремого органу – Відділу надання сприяння виконанню покарань у суспільстві; в Англії та Уельсі служба пробації являє собою самостійний орган і функціонує за територіальною ознакою; у Шотландії альтернативні покарання та громадські роботи реалізуються місцевими органами соціальної опіки; тюремна адміністрація Швеції складає одне відомство у сукупності зі службою пробації [475, с. 68].

Світова спільнота, зокрема Європейський Союз, розглядають пробацію не як альтернативу тюремному ув'язненню, а як засоби кримінально-правового реагування, що мають застосовуватись у першу чергу, а до позбавлення волі вдаються лише у крайніх випадках, коли це відповідає інтересам безпеки потерпілого та суспільства або ресоціалізації правопорушника [476, с. 80].

І хоча у різних країнах процес розвитку пробації відбувався по-різному, в науковому колі виділяють ряд загальних рис розвитку пробації: незастосування до порушника покарання у вигляді ув'язнення або взагалі звільнення від покарання (на підставі спеціального соціального дослідження особистості правопорушника); застосування пробації до правопорушника залежно від обставин (учинений злочин, особистість, соціальна ситуація правопорушника); здійснення нагляду, який

відрізняється від поліцейського нагляду та поєднаний із соціальною допомогою правопорушника в процесі ресоціалізації.

Окрім здійснення нагляду за засудженим, а також вжиття заходів щодо корекції його соціальної поведінки, пробація також передбачає надання йому допомоги в соціальній адаптації. На засудженого на час пробації можуть бути накладені також додаткові обмеження (наприклад не відвідувати певні місця, утримуватися від спілкування з конкретними особами тощо). Також, суд може встановити пробацію з обов'язковим перебуванням в спеціальних установах, а також зобов'язати засудженого пройти курс лікування (психіатричне, від алкоголізму та наркотичної залежності).

Таким чином, інститут пробації є не лише результатом демократичного розвитку суспільства, а й невід'ємним елементом системи кримінальної юстиції країн Західної Європи, США та багатьох інших країн світу. Наближення юстиції України до міжнародних стандартів і впровадження в державі принципово нової системи заходів кримінально-правового характеру стало важливим кроком на шляху становлення процесу гуманізації системи виконання покарань, а також, одним із напрямів оптимізації євроінтеграційних процесів.

Західний досвід дає нам можливість наочно спостерігати, наскільки тернистим був шлях до сучасних уявлень щодо сутності пробації. Варто зазначити, що модель пробації неодноразово зазнавала змін, відповідно до політичних пріоритетів і досягнень науки щодо можливостей і потреб реабілітації, соціалізації правопорушників. Ця концепція зазнала чимало змін за останнє століття. Проте, досліджуючи зарубіжний досвід діяльності служб пробації, можна сказати, що пробація – це не лише механізм реалізації різних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а й один із засобів запобігання повторним кримінальним правопорушенням і перевиховання злочинців. Інститут пробації, ґрунтуючись на ідеї ефективного виправлення засуджених і зведення до мінімуму кримінального рецидиву з їхнього боку, сприяє ресоціалізації та соціалізації такої особи, запобігає збільшенню рівня злочинності, а також зменшенню навантаження на органи кримінальної юстиції.

Соціально-педагогічна наука розглядає проблеми профілактичної роботи серед осіб, які перебувають у конфлікті з законом і знаходяться на обліку в уповноважених органах філіях Державної установи «Центр пробації», з позицій виправлення та ресоціалізації. Визначальним чинником демократичного розвитку української держави були та залишаються права і свободи людини. Дотримання й охорона прав громадян, зокрема, засуджених, а також ефективна ресоціалізація колишніх злочинців є одним з основоположних критеріїв, що свідчать про цивілізованість і рівень правової культури будь-якої держави, а також демонструють активну європейську орієнтацію України. Отже, в умовах демократизації та гуманізації суспільства, державна політика країни має бути спрямована на забезпечення прав і свобод людини, а її законодавство приведено відповідно до міжнародних норм, стандартів і направлене на диференціацію виконання покарань та індивідуальний підхід як до засуджених, так і до осіб, які звільнились з місць позбавлення волі.

Функції ресоціалізації важко переоцінити. Вони покликані забезпечити: відновлення та подальший розвиток у засуджених корисних соціальних зв'язків; налагодження стосунків із суспільством; формування всебічно розвинутої особистості, яка здатна об'єктивно оцінювати себе та навколишній світ; виховання поваги до національних і загальнолюдських цінностей.

Частина 2 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України закріпила поняття ресоціалізації як «свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві» [477].

Основними завданнями служби пробації є сприяння в наданні комплексної допомоги відповідно до потреб осіб, які перебувають у конфлікті із законом. Такі заходи спрямовані на те, щоб людина у майбутньому не вчиняла повторних кримінальних правопорушень. Зокрема, як показує європейська практика, інститут пробації акцентує свою увагу саме на безпеці суспільства. Суть пробації полягає також у встановленні нагляду за засудженим із покладенням на нього певних зобов'язань і обмежень, без ізоляції його від суспільства. Уся діяльність пробації та, зокрема,

функція соціально-виховної роботи з правопорушниками спрямована на попередження нових кримінальних правопорушень. Але, варто зазначити, що у жодній країні світу ніхто не може гарантувати, що така діяльність забезпечить 100% утримання суб'єктів органів пробації від вчинення нового злочину. Наразі у світі не існує жодного інструменту, який гарантував би повне виправлення всіх засуджених. Проте, існують різні способи впливу на кримінальну особистість, що мають високу ефективність, і які використовуються працівниками органів пробації.

Отже, працівники пробації є постійними помічниками та наставниками людей, які перебувають у конфлікті із законом. Вони набуває статусу учасника кримінального процесу з відповідними обов'язками та правами. Працівники мають право безкоштовно отримувати від будь-якого органу інформацію, необхідну для виконання завдань пробації, а також, з метою здійснення нагляду, мають право відвідувати у будь-якому місці та на будь-якій території осіб, до яких застосовано пробацію, або викликати їх і отримувати від них пояснення. Невиконання законних вимог персоналу органу пробації тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Серед працівників пробації є не лише соціальні працівники, а й юристи та психологи, їх вводять до складу персоналу кожного підрозділу з метою підвищення ефективності виконання завдань пробації.

Робота з засудженим базується на вивченні його кримінальної історії, особистості та способу життя. Під час дослідження й аналізу виявляються проблемні аспекти, що у комплексі ймовірно зумовили вчинення ним кримінального правопорушення (як приклад може бути відсутність роботи, освіти, законних джерел доходів, складна ситуація в родині, вплив оточення, різного роду залежності, психологічні особливості тощо). Таким чином, одним із завдань працівників пробації можна вважати мотивування осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, до змін на краще та бути готовими вести правослухняний спосіб життя. В результаті цієї діяльності, до суспільства повертається повноцінна людина, яка не порушує законодавство, працює, сплачує податки, створює сім'ю.

Працівники служби пробації проводять аналіз різних аспектів життя засудженого, які показують, де саме в умовах життєдіяльності або особистісному

розвитку були проблеми, які, скоріше за все, призвели до вчинення кримінального правопорушення, та на що треба вплинути, з метою мінімізації цих ризиків. Для працівників відповідних служб розроблені спеціальні інструменти оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, тобто тих ризиків, що визначають рівень небезпеки засудженого для суспільства.

Слід зауважити, що є чинники ризику (закономірності), які треба враховувати при застосування соціально-педагогічних і психологічних методів у роботі з засудженими. Перша закономірність – чим довший термін першого покарання у засудженого, тим йому важче, після його відбування, адаптуватися до політичних, економічних, соціальних змін у суспільстві, і коефіцієнт вірогідності повторного повернення в місця позбавлення волі складає 0,87. Відповідно, особливу увагу треба приділяти засудженим, які вперше вчинили кримінальне правопорушення. Друга закономірність – рівень повторної та рецидивної злочинності серед засуджених пропорційно збільшується з кількістю судимостей у них не залежно від виду покарання. Як видно з наших досліджень, після першої судимості повторне кримінальне правопорушення вчиняє кожний сьомий колишній засуджений, після другої – кожний четвертий, після третьої – кожний третій, після четвертої – кожний другий, після п'ятої – 90% від загальної кількості звільнених від покарання, встановленого судом. Третя закономірність: кожна наступна судимість засудженого пов'язана з попередньою однорідністю вчиненого ним кримінального правопорушення, але з більш важкими наслідками. Наприклад: перша судимість – крадіжка; друга – крадіжка, грабіж; третя – крадіжка, розбій; четверта – розбій, тяжкі тілесні пошкодження тощо. Четверта закономірність: засуджені проходять через такі етапи психологічного звикання до умов, які змінилися, незалежно від кількості судимостей, як: дезадаптація, адаптація, десоціалізація, ресоціалізація, соціалізація. Чим частіше засуджений притягується до кримінальної відповідальності, тим розмитій у часі етапи його психологічного звикання. Закономірність п'ята: однією із головних причин повторної і рецидивної злочинності є не бажання роботодавців брати на підприємства колишніх засуджених. Так, наприклад, рівень працевлаштування

колишніх засуджених, за нашими даними, складає 23%. Закономірність сьома: паралельно процесу ресоціалізації у процесі відбування покарання ми спостерігаємо процес підвищення «кримінальної кваліфікації» засуджених. Вивчення особових справ засуджених дає підставу зробити висновок, що кожний наступний склад злочину відрізняється від попереднього більш складною «професійною трансформацією» та способом реалізації злочинних задумів. Закономірність восьма: успіх процесу ресоціалізації залежить від участі в ньому не тільки працівників органів пробації, установ виконання покарань, але й різних суспільних, громадських, державних організацій, які надають соціальні послуги.

Таким чином, працівник служби пробації здійснює професійну діяльність, яка призначена забезпечити реалізацію державної політики у пенітенціарній сфері через виконання завдань і функцій, визначених Кримінально-виконавчим кодексом України та законом України «Про пробацію». Професійна діяльність працівників служби пробації має сприяти забезпеченню безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень, формуванню в державі системи справедливого правосуддя та скорочення кількості осіб, які вчиняють повторні кримінальні правопорушення.

Вік від 14 до 18 років можна охарактеризувати як період стрімких психологічних, фізіологічних і соціальних змін в особистості. В залежності від індивідуальних соціально-психологічних характеристик неповнолітнього дані зміни можуть проявлятися з різною інтенсивністю. Тому, стійкий вплив того чи іншого негативного чинника в даний період може призвести до вчинення підлітками кримінального правопорушення. Незважаючи на те, що у своїй більшості юнаки та дівчата, після вчинення свого першого кримінального правопорушення, не планують повторно вчиняти протиправні дії, проте, подальший вплив на них таких чинників як високий рівень агресивності, недостатнє матеріальне забезпечення та наявність певного негативного шаблону дій («злочин, як один із варіантів виходу з важкої життєвої ситуації»), невизнання своєї провини, можуть завадити їх майбутньому виправленню та формуванню у них правослухняної поведінки. Орієнтуючись на неповнолітніх,

важливо застосовувати позитивний профілактичний вплив, який дозволить підліткам, які перебувають на етапі переходу до самостійного життя та прийняття важливих життєвих рішень, не вдаватися до імпульсивних вчинків і піддаватися негативним впливам близького соціального оточення.

Незважаючи на те, що проблемі соціальної профілактики протиправної поведінки присвячена значна частина наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, тема запобігання кримінальним правопорушенням ще мало вивчена та потребує додаткових досліджень, спираючись на основні положення закону України «Про пробацію», аналізу ефективності наявних пробаційних програм і програм для попередження повторної (рецидивної) злочинності, від яких великою мірою залежить соціально-педагогічна й психологічна робота з підлітками.

Через аналіз чинників, які спонукають підлітків на вчинення повторного кримінального правопорушення, ми проаналізували пробаційні програми щодо формування у засуджених усвідомленого ставлення до каяття, совісті, толерантності й відповідальності за власні вчинки.

Аналізуючи первинне дослідження проблеми на базі уповноважених органів філій Державної установи «Центр пробації» у Києві та Київській області, нами були виділені такі основні чинники ризику вчинення неповнолітніми повторного кримінального правопорушення як: високий рівень вербальної та невербальної агресивності; матеріальні труднощі та недостатній соціальний досвід у вирішенні побутових конфліктних ситуацій; невизнання власної провини; зневажливе ставлення до жертви. А це, у свій час, заважає майбутньому виправленню та ресоціалізації підлітків, які перебувають у конфлікті з законом. Саме тому, пробаційні програми, що використовуються в Центрах пробації, були розраховані на неповнолітніх, які перебувають на етапі переходу до самостійного життя та прийняття важливих життєвих рішень; схильні до імпульсивних вчинків і часто підпадають під вплив інших людей, які мають кримінальну спрямованість.

Основною засадою запропонованою нами методики, було створення

оптимальних позитивних можливостей, завдяки яким неповнолітні сформували уявлення про:

- загально-суспільні цінності та права людини;
- шляхи мирного врегулювання конфліктних ситуацій;
- можливість відстоювати власну думку без використання як прямої, так і непрямой агресії;
- можливості йти на компроміс, використовуючи навички спілкування, діалогу, активного слухання, словесно аргументуючи свою позицію.

Навчитися:

- накопичувати власний життєвий досвід, робити аналіз своїм вчинкам для недопущення помилок у майбутньому;
- розширювати своє уявлення про світ;
- вдосконалювати власний «внутрішній світ»;
- ставити перед собою цілі та шукати шляхи їх покрокового втілення в життя, аналізуючи свої сильні та слабкі сторони;
- груповій роботі, що допомагає розвинути навички співпраці, конструктивного обміну думками та поглядами, приміряти на себе різні соціальні ролі, адекватно реагувати на критику та шукати можливості досягнення злагоди.

Ефективність програми «Профілактики злочинної поведінки та повторної злочинності» перевірялася за допомогою двох анкет:

1. «Актуальність форм і методів впливу пробаційних програм», що спрямована на виявлення обізнаності учасників занять щодо питань і навичок, які будуть представлені, вивчатися та практично відпрацьовуватися в ході реалізації програми.

2. «Оцінка ефективності впливу», що направлена на оцінку зміни рівня обізнаності щодо інформації структурних блоків пробаційних програм.

На другому етапі було проведене анкетування в уповноваженому органі філії Державної установи «Центр пробації» у м. Києві та Київської області. В

ньому взяли участь 210 засуджених, серед яких 140 осіб чоловічої статі й 70 осіб жіночої статі. Вік досліджуваних складав від 14 до 18 років.

Так, проведення методики «Агресивна поведінка» (за Є. Ільїним та П. Ковальовим) визначило рівень агресивності серед підлітків. Це показник дозволив встановити наскільки рівень агресивності змінився після проведення занять із пробаційних програм. У ході опитування були отримані такі результати: високий рівень агресії у засуджених виявлений не було; середній рівень агресії мали 20 респондентів (юнаки – 17; дівчата – 3); низький рівень агресії спостерігався в 190 осіб. При чому, високий рівень припадав саме на вербальну агресію, невербальна агресія у досліджуваних була повністю усунена. Таким чином, більша частина опитуваних позбулася високого або ж середнього рівня агресії. Це свідчить про ефективність запропонованих пробаційних програм.

Результати анкети «Ризики повторного (рецидивного) правопорушення у підлітків, які перебувають у конфлікті з законом» були узагальнені відносно до основних категорій, що демонстрували основні напрями ставлення порушника до кримінального правопорушення, потерпілого, їх рівень соціального включення та плани на майбутнє.

Так, показники ставлення до праці неповнолітніми, які мають конфлікт із законом, змінилися у позитивний бік. Якщо до проведення тренінгу 38% респондентів негативно ставилися до праці, то, через місяць після проведення соціально-педагогічної роботи, це показник становив – 6%.

Якщо досліджувати чинники усвідомлення неповнолітнім свого кримінального правопорушення («Як ви ставитесь до вироку суду?»; «Як Ви вважаєте, чи справедливий до Вас вирок суду?»; «Чи визнаєте ви завдану вами шкоду потерпілому?»), після проведення тренінгу: 87% респондентів дали відповідь – погоджуюся, 10% - погодилися, але жалілися на великий строк покарання; 3% - не дали однозначної відповіді; на питання «Як Ви вважаєте, чи справедливий до Вас вирок суду?», відповіли: так – 81%; так, але можна було б дати строк менше – 10% респондентів; 9% - не захотіли давати відповідь. На питання «Чи визнаєте ви завдану вами шкоду потерпілому?» отримали такі

відповіді: так, визнаю та відшкодную – 140 осіб; ні, але відшкодную – 70 осіб. При цьому, на питання «Як ви ставитеся до свого злочину?» 204 опитаних дали відповідь: «Каюсь».

У ході анкетування також були отримані такі результати:

- у загальному молоді люди обізнані з правами й обов'язками громадянина, проте їх знання не є повними або ж є «перекрученими»;
- опитаним було властиве стереотипне мислення відносно фактичної безкарності особи, яка не досягла 18-ти річного віку;
- підлітки не знають про те, що певні їх дії підпадають під визначення кримінального правопорушення та передбачають певне покарання;
- неповнолітні мають бажання відшкодувати заподіяні збитки потерпілому;
- більшість (85%) виправдовують свої протиправні вчинки такими поняттями як життєві обставини, захист честі та гідності родини тощо;
- підліткам притаманне агресивне ставлення до навколишнього середовища (агресія в основному має прихований характер, а тому, їх легко можна «вивести з себе»);
- неповнолітнім майже не відомі методи заспокоєння, саморегуляції. Це стало відомо під час проведення занять пробаційних програм);
- підлітки не мають достатнього досвіду щодо вирішення складних життєвих, конфліктних ситуацій.

Після проведення занять із пробаційних програм, ми отримали зворотній зв'язок від учасників. В анкеті ми пропонували досліджуваним записати рефлексію та вказати що змінилося в власних відповідях, помітивши це іншим кольором. У результаті аналізу наданих відповідей з боку респондентів, ми встановили, що заняття допомогли неповнолітнім:

- розширити свій кругозір;
- замислитися стосовно побудови свого життєвого плану;
- зрозуміти потребу працювати та приносити користь країні;
- змінити ставлення до найближчого соціального оточення.

Деякі рекомендації, що були отримані в ході тренінгу неповнолітніми, вони планували використовувати в подальшому своєму житті.

Загалом, Анкета «Оцінка ефективності впливу» показала збільшення знань і вмінь учасників, в передбачених напрямках пробаційної програми на 79%.

Таким чином, після завершення занять, підлітки: краще пізнали себе; стали більш упевненими у власних силах; сформували негативне ставлення до агресії, насильства та проявів порушення прав інших людей; усвідомили ризики протиправної поведінки; навчилися робити власний, корисний для них, вибір життєвого шляху; навчилися не допускати помилок минулого та проєктувати їх на майбутнє. Проте, не зважаючи на результативність даної програми, проблема соціальної профілактики повторних кримінальних правопорушень серед підлітків залишається актуальною та тому потребує подальшого вивчення.

На сьогоднішній день питання профілактики повторних кримінальних правопорушень, вчинених засудженими особами, які відбувають покарання в органах пробації, є та залишається одним із актуальних. Загалом, профілактика делінквентної поведінки покликана забезпечити недопущення вчинення повторних кримінальних правопорушень особами, які перебувають на обліку в органах пробації. Перш за все, варто зрозуміти, що включає поняття «профілактика» та в чому полягає її первинне значення.

Поняття «профілактика злочинів» пропонують тлумачити як у вузькому (кримінально-правовому), так і широкому (кримінологічному) розумінні. Під кримінально-правовою профілактикою розуміються, в першу чергу, заходи, що здійснюються у процесі призначення покарання і його виконання. У такому значенні ідея профілактики злочинів пронизує всю систему кримінально-правових, кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих інститутів. Поряд з тим, «запобігання злочинам спрямоване на перешкоджання здійсненню злочинного наміру конкретної особи до початку посягання на стадіях виявлення наміру або готування до злочину. Припинення направлене на злочинну діяльність, що вже розпочалася, та має за мету забезпечити ненастання її шкідливих наслідків».

Сфера профілактики кримінальних правопорушень надзвичайно широка. Варто зазначити, що сьогодні вона вже не може залишатися полем діяльності лише правоохоронних органів. У ній повинні брати участь усі державні органи, громадські формування та громадяни держави. Зокрема, досвід доводить, що без комплексного підходу у боротьбі з негативними явищами в суспільстві ефективної роботи в цьому напрямі досягти практично неможливо. Саме тому важливим є застосування скоординованих зусиль усіх зацікавлених служб, для спільної боротьби з даним явищем. Прийнято виділяти такі функції профілактики злочинів, які характеризують її соціальне призначення і практичну цінність:

- запобіжно-регулятивна функція покликана коригувати у специфічних формах взаємозв'язок особи і суспільства та впливати на поведінку людей і суспільні інтереси. Таким чином, профілактика покликана забезпечити таку поведінку людей, яка відповідала б вимогам, закріпленим у нормах права й інших нормативних актах;

- охоронна функція покликана забезпечити захист суспільних інтересів і соціальних цінностей громадян і держави від злочинних посягань. Оскільки профілактика злочинів спрямована на недопущення антигромадської поведінки, а також вона реалізує не лише можливість переконання, але й примусу до осіб, які не хочуть ставати на шлях виправлення;

- виховна функція – профілактика злочинів в основному зводиться до цієї функції, адже її призначення – не у примусі, а переконанні;

- ідеологічна функція, призначення якої полягає у забезпеченні загальної ідейної спрямованості профілактичних заходів, обґрунтуванні їх змісту, правильному визначенні шляхів, засобів і методів профілактичної діяльності;

- прогностична функція збагачує теорію та практику профілактики правопорушень інформацією, що дозволяє визначити перспективні напрями протидії кримінальним правопорушенням [478].

А. Ф. Зелінський зазначає, що варто відрізняти профілактику злочинів від інших видів соціального управління за ознакою цілеспрямованості. Таке трактування дозволяє виділити більш конкретні відмінності профілактики від інших видів діяльності, включаючи і ті, що об'єктивно мають профілактичне значення. Зокрема,

профілактика злочинів відрізняється від інших видів соціального управління за такими ознаками:

- перша ознака визначає характер здійснення профілактики злочинів як певної функції управління, що спрямована на зміцнення безпеки правоохоронних цінностей. Це входить у наміри суб'єктів управління й усвідомлюється ними, тобто має ознаки профілактичної функції;

- друга ознака міститься в природі вищезазначених наслідків або іншими словами, у специфіці цілей профілактики злочинів. Основною метою профілактики злочинів є забезпечення надійної безпеки найважливіших цінностей – інтересів держави, суспільства, прав і законних інтересів громадян шляхом усунення факторів, які породжують або сприяють таким діям;

- третя ознака профілактики злочинів полягає у тому, що вона є цілісною системою. Як і будь-яка система, вона має інформаційний механізм, головною складовою якого є правові норми, що регулюють профілактику злочинів [479].

Отже, основними цілями профілактики злочинності можна виділити такі:

- обмеження впливу негативних обставин, взаємопов'язаних із причинами та умовами злочинності;
- вплив на негативні обставини безпосереднього соціального оточення (мікросередовище) особи, що формують мотивацію злочинної поведінки;
- вплив на причини злочинних проявів та їх умови;
- вплив на особу, здатну завдяки громадському способу життя вчинити злочин або продовжувати злочинну діяльність.

Виділяють і завдання профілактики:

- систематичне виявлення й аналіз явищ, процесів, факторів, ситуацій, що сприяють злочинам;
- вивчення протиріч і конфліктів, що призводять до виникнення та реалізації злочинних намірів, а також до формування особи правопорушника;
- постійне виявлення осіб, від яких можна чекати вчинення злочинів, їх вивчення і активний профілактичний вплив на них;
- усунення або нейтралізація явищ, що сприяють злочинній поведінці.

О. М. Яковлев виділяє три рівні профілактики злочинів [480]:

- 1) загально-соціальна профілактика, тобто профілактична діяльність, що здійснюється у суспільстві в цілому;
- 2) профілактика в соціальних групах і колективах;
- 3) індивідуальна профілактика (рання та безпосередня).

У науковій літературі виділяють четвертий рівень — профілактику злочинів на регіональному або галузевому рівні.

Ще одну будову структури профілактичної діяльності надає Г.А. Аванесов. Зокрема, він поділяє профілактику злочинів не лише на: загальну, спеціальну й індивідуальну, а також на моральну, кримінально-правову, кримінологічну та спеціальну [481].

Таким чином, спираючись на аналіз значної кількості кримінологічної літератури та прикладів практичної профілактичної діяльності злочинності, зовсім обґрунтованим є поділ профілактики злочинів на такі рівні:

- загальна профілактика, яка включає в себе як загально-соціальну, так і спеціально-кримінологічну профілактику злочинності;
- індивідуальна профілактика, яка поділяється чотири рівні: рання профілактика; безпосередня профілактика; профілактика на етапі формування злочинної поведінки (пенітенціарна); профілактика рецидиву (постпенітенціарна).

Під загально-соціальною профілактикою злочинності, насамперед, слід розуміти комплекс перспективних соціально-економічних і культурно виховних заходів, спрямованих на вдосконалення та подальший розвиток суспільних відносин і усунення або нейтралізацію разом з тим можливих причин та умов злочинності. Профілактичний потенціал цієї діяльності полягає в тому, що вона протидіє негативним явищам і процесам, які сприяють відтворенню або збільшенню рівня злочинів, стимулює законослухняну поведінку людини. Загально-соціальна профілактика — це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не лише з метою безпосередньої профілактики злочинності, а й спрямована, перш за все, на вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави.

Що стосується спеціально-кримінологічної профілактики, вона включає в себе сукупність заходів спеціально направлених і цілеспрямованих на боротьбу зі злочинністю, що здійснюються органами, підприємствами, організаціями, установами, які мають функції, закріплені у нормативно-правових актах, пов'язані з цією боротьбою.

Загально-соціальна та спеціально-кримінологічна профілактика злочинності взаємопов'язані між собою та взаємодоповнюють один одного. При цьому органи, які розроблюють спеціальні заходи, мають право та зобов'язані на основі аналізу соціальної та кримінальної ситуації повідомляти про необхідність обліку тенденцій цієї ситуації у змісті великомасштабних заходів загально-соціального рівня. Саме тому вони і є складовими елементами загальної профілактики злочинності.

Отже, органи пробації як інститути, покликані сприяти забезпеченню безпеки суспільства шляхом запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, надання суду інформації, що характеризує обвинувачувану особу, для прийняття справедливого рішення, організація виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, нагляд, контроль і надання допомоги особі, яка вчинила кримінальне правопорушення та відбуває покарання у громаді; допомога особі, яка готується до звільнення з місць позбавлення волі, в адаптації до життя у громаді.

Як вже зазначалось, національна пробація складається з трьох видів пробації: досудова пробація, наглядова пробація, пенітенціарна пробація. Крім того, нею виконуються й додаткові функції – контроль за відбуванням адміністративних стягнень у виді громадських, виправних і суспільно-корисних робіт; виконання покарання у виді штрафу та інше. Досудова пробація полягає у складенні досудової доповіді, тобто наданні суду формалізованої інформації, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття ним рішення про вид і міру його відповідальності. Фактично, представник органу пробації досліджує соціальне оточення обвинуваченого, його психологічну характеристику, щоб з'ясувати причини вчинення злочину. Наглядова пробація застосовується до більшої частини осіб, які перебувають на обліку уповноважених органів з питань пробації, та на найбільш тривалий період часу. Пенітенціарна пробація – це підготовка осіб, які відбувають покарання у виді

обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового та побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання.

У даному випадку більшої уваги потребує саме досудова та наглядова пробація. Згідно ч. 2. Ст. 9 Закону України «Про пробацію», «для підготовки досудової доповіді персонал органу пробації має право отримувати інформацію про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та від громадян». Така досудова доповідь повинна містити у собі деякі відомості про обвинуваченого, зокрема: соціально-психологічну характеристику, оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. Обвинувачений може безпосередньо брати участь у складанні такої доповіді шляхом надання персоналу органу пробації усієї необхідної інформації відносно себе, з метою підготовки досудової доповіді. Проте його відмова від участі у підготовці досудової доповіді не позбавляє його права ознайомлюватися з текстом досудової доповіді, подавати свої зауваження та уточнення, а також звертатися до органу пробації із заявою про згоду брати участь у підготовці досудової доповіді не пізніше терміну, необхідного для реалізації зазначеного права, з урахуванням строку підготовки такої доповіді, зазначеного в ухвалі суду. Підставою для підготовки досудової доповіді є ухвала суду. У день отримання такої ухвали, представник персоналу органу пробації заводить справу за матеріалами досудової доповіді стосовно обвинуваченого. Усі документи, які формуються у процесі підготовки досудової доповіді, долучаються до справи за матеріалами досудової доповіді стосовно обвинуваченого.

Наглядова пробація – це здійснення наглядових і соціально-виховних заходів щодо: засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт; осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт; осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; направлення засуджених до

обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів. Підставою для застосування наглядової пробації закон визначає відповідні судові рішення (вирок суду, ухвала суду) або акт про помилування, яким покарання у виді позбавлення або обмеження волі замінено на більш м'яке.

У період наглядової пробації щодо засуджених здійснюються заходи органом пробації, які мають за основну мету нагляд за місцем проживання, роботи та навчання засуджених з метою дотримання обов'язків, визначених законом та покладених на них судом. Згідно із стандартами, викладеними у Правилах Ради Європи про пробацію (2010), окрім контролю, що передбачає застосування або можливість застосування більш суворого покарання або заходу в разі невиконання засудженим обов'язків, нагляд також передбачає заходи підтримки засудженого в суспільстві, з боку органу, який виконує покарання, або від його імені — іншим суб'єктом.

Таким чином, пробація забезпечує реалізацію цілого ряду заходів, спрямованих на виправлення засуджених і запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень, а також займається проведенням соціально-виховної роботи із засудженими. Соціально-виховна робота — це цілеспрямована діяльність персоналу органу пробації для досягнення мети виправлення засуджених. Вона проводиться за індивідуальним планом роботи із засудженим з урахуванням оцінки ризиків вчинення повторних кримінальних правопорушень і передбачає диференційований підхід під час надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги; сприяння працевлаштуванню; залучення до навчання; участь у виховних заходах та соціально корисній діяльності; проведення індивідуально-профілактичної роботи.

Профілактика включає в себе комплекс різноманітних заходів, які в сукупності складають цілу систему. Серед таких заходів можна виділити: проведення спільних нарад за участю усіх керівників правоохоронних органів, представників громадськості з метою налагодження співпраці у сфері профілактики правопорушень; здійснення систематичного аналізу стану правопорядку; вживання скоординованих заходів щодо з'ясування причин і умов, які негативно впливають на стан профілактичної роботи та їх усунення; також важливо регулярно вивчати громадську думку відносно роботи поліції по боротьбі зі злочинністю та профілактики правопорушень, ступеня довіри

населення до їх діяльності у цій сфері, основних факторів, які на думку громадян, негативно впливають на криміногенну обстановку; важливим є активізація співпраці з громадськістю; встановлення систем візуального спостереження за дотриманням правопорядку та забезпеченням безпеки громадян, зокрема, у місцях масового перебування людей, на об'єктах комунальної власності міста, державних установах, тощо; забезпечення пішого патрулювання проблемних місць; посилення контролю за додержанням правил роздрібної торгівлі алкогольними напоями тощо.

Для особи, яка вчинила кримінальні правопорушення, пробація має багато переваг. Серед них: можливість змінитися без ізоляції від суспільства; збереження сімейних стосунків та зв'язків у громаді; збереження роботи та житла; подолання шкідливих звичок і зміна прокримінального мислення; отримання підтримки на шляху до змін та реалізації свого потенціалу. Для держави пробація також відкриває значні перспективи: зниження злочинності та кількості ув'язнених; попередження повторних злочинів; зменшення витрат на утримання засуджених у місцях позбавлення волі; дотримання міжнародних стандартів та європейських цінностей; справедливе здійснення правосуддя: обрання покарання, необхідного та достатнього для виправлення; безпечне суспільство.

Таким чином, важливість профілактики не викликає сумнівів. Це цілеспрямована робота з конкретними засудженими та їх найближчим оточенням. Вона спрямована на усунення чинників, умов, обставин і причин, які підштовхують особу, після відбуття покарання, до вчинення повторного кримінального правопорушення.

У нашому світі неможливо дистанціюватися від негативних подій. Сучасне суспільство, в прямому сенсі, отримало назву «суспільство ризиків». Проблеми теперішнього часу завжди приховують непередбачувані результати, які постійно потребують корекції та подолання негативних наслідків. Тому, проблема оцінки ризиків і прогнозування їх наслідків залишається актуальною, оскільки саме суспільство є ініціатором і генератором цих ризиків.

Під ризиком прийнято розуміти «можливість настання подій з негативними наслідками в результаті певних дій чи рішень». Це поєднання ймовірності наслідків

настання несприятливих подій зі своєрідною невизначеністю ситуацій чи умов, які, в разі виникнення, мають позитивний або негативний вплив як на особистість, так і на суспільство. У нашому випадку ми розглядаємо ризик вчинення повторного кримінального правопорушення, а основною метою моніторингу й оцінки – є спостереження за тим, що відбувається, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між діями та наслідками, а також виявлення розбіжностей, подолання яких може pozwoliти зменшити негативні результати та мінімізувати виникненню можливих ризиків.

Відповідно до наказу Міністерства юстиції України «Про порядок здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі» [482], засуджена особа вважається поставленою на облік в уповноваженому органі з питань пробації, а судові рішення прийнятим до виконання з дня реєстрації копії судового рішення, винесеного стосовно неї, у відповідному журналі. У день поставлення на облік на кожну засуджену особу заводиться особова справа, у деяких випадках дві особові справи, на основний і додатковий вид покарання, якщо засудженій особі призначено додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Особова справа містить матеріали, на підставі яких засуджену особу взято на облік, матеріали, що свідчать про здійснення контролю за виконанням покарання, поведінкою засудженої особи, виконанням нею покладених судом обов'язків, допущені правопорушення, застосовані до неї заходи впливу й інші матеріали з питань відбування покарання.

Після поставлення засудженої особи на облік, їй за адресом надсилається виклик до уповноваженого органу з питань пробації, для роз'яснення порядку й умов відбування покарання. У день першого візиту засудженої особи до уповноваженого органу з питань пробації персонал органу пробації проводить з нею бесіду, під час якої перевіряються документи, що засвідчують особу засудженого. Засуджена особа заповнює анкету за встановленою формою, також з'ясовуються відомості, що мають значення для виконання судового рішення та роз'яснюються порядок і умови відбування покарання та здійснення нагляду, відповідальність за їх невиконання,

права й обов'язки засудженої особи. За результатами проведеної бесіди засуджені заповнюють підписку за встановленою формою та визначається першочергова частота зустрічей або бесід із засудженою особою, місце їх проведення з метою здійснення оцінки ризиків.

Індивідуальний план роботи із засудженим складається на кожну особу, яка перебуває на обліку уповноваженого органу з питань пробації, за виключенням засуджених до покарання у виді обмеження волі. План складається з урахуванням оцінки ризиків та з метою систематизації заходів, які мають бути виконані для задоволення криміногенних потреб, виявлених за результатами оцінки ризиків, а також попередження протиправної поведінки особи та вчинення нею повторного кримінального правопорушення.

Оцінка ризиків проводиться уповноваженим органом з питань пробації згідно з методичними рекомендаціями, визначеними Міністерством юстиції України, а збір інформації, необхідної для проведення оцінки ризиків, здійснюється під час особистої бесіди з засудженою особою, а також шляхом направлення запитів до підприємств, установ, організацій (місця роботи або навчання, медичних закладів, правоохоронних органів, центрів соціальних служб, громадських організацій тощо), у полі зору яких знаходиться засуджена особа, а також (за потреби) відвідування місця проживання, навчання, роботи.

При складанні плану із засудженою особою обговорюються цілі запланованих заходів, а також узгоджуються заходи, які засуджена особа може виконати самостійно, форми контролю їх виконання, необхідні консультації та послуги для досягнення мети виконання плану. План, залежно від потреб засудженої особи, може містити також інформацію про наглядові, соціально-виховні заходи, консультативну та психологічну допомогу, заходи сприяння у вирішенні соціальних питань, працевлаштуванні, залученні до навчання, заходи індивідуально-профілактичної роботи та інше.

Звертаючись до Методичних рекомендацій оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення повнолітніми особами, які вчинили кримінальні правопорушення, розроблених відповідно до Закону України «Про пробацію», знаходимо, що оцінка ризиків вчинення повторного кримінального

правопорушення – (далі – оцінка ризиків) – результат аналізу впливу факторів ризику на ймовірність виникнення протиправної поведінки засудженого (обвинуваченого), її можливих наслідків, визначення криміногенних потреб та заходів щодо їх мінімізації.

Оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення й індивідуальне планування соціально-виховної роботи із засудженими в установах виконання покарань – це не лише тривалий, а й кропіткий процес збору інформації, що передбачає її детальний аналіз щодо кожного засудженого, з метою оцінити ризики можливості вчинення правопорушенням у майбутньому нового кримінального правопорушення, а також розробити, на підставі отриманих даних, план соціально-виховної роботи з правопорушником для мінімізації або попередження такого ризику.

Оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення проводиться згідно з наказом Міністерства юстиції України, та має на меті підготовку висновку щодо обвинуваченого для складання досудової доповіді, визначення криміногенних потреб, визначення заходів, які впливатимуть на мінімізацію цих потреб, а також моніторинг змін рівня ризику вчинення повторного кримінального правопорушення у період пробації. Основною метою оцінки ризиків у роботі із засудженими є виявлення факторів ризику, які обумовлюють протиправну поведінку, та визначення потреб, які необхідно задовольнити, з метою виправлення, ресоціалізації та спостереження за основними змінами у поведінці [483].

Оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення особами, які вчиняли кримінальні правопорушення, відбувається за певним алгоритмом і з використанням відповідних інструментів. Зокрема, персоналом органу пробації під час оцінки використовується формалізований оціночний інструмент, яких дозволяє скласти досудову доповідь про обвинуваченого й організувати процес індивідуальної роботи із засудженим у встановленому законом порядку.

Розділяють дві форми оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення – скорочена та повна. Скорочена форма використовується під час складання досудової доповіді на обвинуваченого та передбачає визначення: ризику шкоди; ризику вчинення повторного кримінального правопорушення; рівня небезпеки для суспільства, у тому числі для окремих осіб. Використання скороченої

оцінки ризику обумовлено досить обмеженим часом для її проведення і, як наслідок, обмеженим обсягом інформації, яку можна отримати щодо обвинуваченого, перевірити її достовірність і проаналізувати. Зміст скороченої форми оцінки ризиків складається із: титульної сторінки, де містяться персональні дані про особу обвинуваченого; зміст обвинувачення; обрану міру запобіжного заходу до обвинуваченого та інформацію про складання оцінки. Сама ж скорочена форма оцінки ризиків повторного кримінального правопорушення складається з чотирьох розділів, а саме:

Розділ I. Статичні фактори. Історія правопорушень. У цьому розділі міститься інформація про: попередні притягнення до кримінальної відповідальності; вік першого притягнення до кримінальної відповідальності; повторність, сукупність, рецидив кримінальних правопорушень (за теперішнім обвинуваченням); час, що минув з моменту ухвалення останнього судового рішення, яким було засуджено, звільнено від відбування покарання чи кримінальної відповідальності за нереабілітуючими обставинами; час, який особа в сукупності провела в установах виконання покарань у виді позбавлення/обмеження волі; форма вини за теперішнім обвинуваченням; категорія кримінального правопорушення за теперішнім обвинуваченням; наявність обставин, що обтяжують покарання за теперішнім обвинуваченням (за винятком повторності та рецидиву кримінальних правопорушень); вік, в якому вчинено правопорушення за теперішнім обвинуваченням. Також присутня колонка для окреслення стислого змісту правопорушення за теперішнім обвинуваченням, а саме обставини та мотиви, а також ставлення особи до правопорушення, в якому обвинувачується. У пункті «Коментар» до розділу статистичних факторів може зазначатись додаткова інформація, що доповнює історію правопорушення, має значення для оцінки та розкриває яким чином вона впливає на повторне вчинення кримінального правопорушення.

Розділ II. Ризик шкоди життю і здоров'ю. Цей розділ складається із трьох пунктів: визначення ризику шкоди життю і здоров'ю, де вказується інформація чи засуджувався обвинувачений раніше за насильницькі кримінальні правопорушення. Якщо так, у відповідному місці вказується характер насильницьких дій (фізичний,

сексуальний, моральний). А також, в разі, якщо обвинувачений раніше не притягувався до кримінальної відповідальності за насильницькі кримінальні правопорушення, то чи є будь-які інші підстави вважати, що він може вчинити насильницькі дії. Якщо «Визначення ризику шкоди життю і здоров'ю» не стосуються правопорушника, то у відповідному полі зазначається «Ні» і пункт «Ризик шкоди щодо окремих осіб» не заповнюється, якщо ж ризик шкоди життю і здоров'ю існує, то необхідно зазначити категорії осіб, які перебувають у зоні ризику шкоди. Залежно від ймовірності вчинення правопорушником насильницьких дій ризик шкоди життю і здоров'ю поділяється на: високий, середній та низький.

Розділ III. Динамічні фактори. Міститься інформація про: умови життєдіяльності та розвитку: житло, освіта, робота, матеріальне становище; особистісні характеристики: контроль над поведінкою та мисленням, психічний стан, вживання алкоголю, вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (уточнюються, які саме речовини); соціальне уточнення: стосунки у суспільстві, стосунки з рідними та близькими; ставлення до правопорушень. У коментарі до кожного розділу може зазначатись інформація, що має значення для оцінки та розкриває або доповнює зміст обраних визначених в ході оцінки індикаторів.

Розділ IV. Підсумки. Підсумкова оцінка ризику вчинення повторного кримінального правопорушення здійснюється шляхом внесення у підсумкову таблицю загальних бальних оцінок розділу статичних факторів (Розділ 1) та розділу динамічних факторів (Розділ 3). Загальна сума зазначених бальних оцінок визначає рівень ризику вчинення повторного кримінального правопорушення: низький, середній, високий, дуже високий. Ризик вчинення повторного кримінального правопорушення та ризик шкоди життю і здоров'ю співставляються у відповідній шкалі «Матриця визначення рівня ймовірної небезпеки для суспільства (у тому числі для окремих осіб)».

Оцінка кожного фактору проводиться шляхом визначення та обрання найбільш актуальної характеристики (індикатора) та оціночного балу, що їй відповідає. Оцінка кожного фактору у виді балу відмічається у клітинці поряд з індикатором. За результатами аналізу кожного фактору вибирається лише один найбільш відповідний

індикатор та визначається одна оцінка. За результатами Оцінки складається досудова доповідь.

Повна форма оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення передбачає визначення ризику вчинення повторного кримінального правопорушення та проводиться: на початку відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, для визначення криміногенних потреб і складання індивідуального плану роботи із засудженим, встановлення інтенсивності контрольних заходів; у процесі пробаційного нагляду для здійснення моніторингу змін рівня ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення. Вона використовується для оцінки правопорушників, щодо яких застосовано пробацію, а також для визначення стратегії змін правопорушника, має деякі зміни від процедури використання скороченої форми оцінки: призначена для більш глибокого аналізу динамічних факторів і визначення криміногенних потреб; оцінки статичних факторів (історії правопорушень) та ризику шкоди, що містяться у повній формі оцінки, не використовуються для визначення рівня повторного кримінального правопорушення, а лише враховуються при визначенні заходів впливу на правопорушника; рівень впливу історії правопорушень на протиправну поведінку у період постановки на облік уповноваженого органу з питань пробації до отримання результатів оцінки динамічних факторів ураховується для встановлення інтенсивності контрольних заходів; загальна сума балів, яка використовується у повній формі оцінки, значно вища, ніж у скороченій, оскільки повна форма має більшу кількість індикаторів; оцінка динамічних факторів проводиться із встановленою періодичністю у процесі пробаційного нагляду.

Оцінка кожного фактору проводиться шляхом визначення та обрання одного або кількох із зазначених індикаторів та оціночних балів до кожного з них, а оцінка кожного індикатора зазначається у підсумковій графі навпроти даного індикатора. Розділ IV повної форми оцінки ризиків складається з підсумкової таблиці оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення та криміногенних потреб правопорушника. Правильний аналіз підсумкової таблиці повної Форми

оцінки дає можливість визначити першочергові цілі індивідуального плану роботи з засудженим.

Форма оцінки ризиків, проведення аналізу факторів ризику та визначення рівнів ризику здійснюється персоналом органу пробачії на підставі інформації, отриманої у встановленому законом порядку від засудженого (обвинуваченого), інших осіб, державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій.

Отже, оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення (далі – Оцінка) – результат аналізу впливу факторів ризику на ймовірність виникнення протиправної поведінки засудженого (обвинуваченого), її можливих наслідків, визначення криміногенних потреб та заходів щодо їх мінімізації. Оцінка ризику вчинення повторного кримінального правопорушення складається з форми оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, а також методики її заповнення та аналізу. Форма оцінки ризику вчинення повторного кримінального правопорушення (далі – форми оцінки ризику) – формалізований оціночний інструмент, який використовується персоналом органу пробачії для складання досудової доповіді про обвинуваченого й організації процесу індивідуальної роботи із засудженим у встановленому законом порядку. Таким чином, саме якість і правильність застосування персоналом органу пробачії форми оцінки ризику обумовлює ефективність подальшої роботи із правопорушником. Оцінка ризиків повторного кримінального правопорушення допомагає встановити причини і умови, що сприяли вчиненню злочину, і вирішити питання про те, які заходи слід застосувати у роботі з клієнтом пробачії щодо зменшення ризиків вчинення повторних кримінальних правопорушень.